

ТЕМПОРАЛЬНИЙ ДЕЙКСИС У ДЕТЕРМІНАТИВНИХ РЕЧЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Олексієнко А.В.

Запорізький державний медичний університет

На сучасному етапі розвитку лінгвістики виник значний інтерес до формальної та семантичної структури складного речення та особливо до функціонування синтаксичних зворотів, що поширюють речення загалом, тобто не підпорядковуються лексично або граматично до іншої форми слова. Такі речення називаються детермінативними [2, с. 3].

Об'єктом дослідження стали детермінативне речення (ДР) сучасної німецької мови. Предметом вивчення є таксисна організація детермінативних речень в німецькій мові. Метою статті є з'ясування специфіки темпорального дейксису / категорії темпоральності в детермінативних реченнях. Завдання статті передбачають: а) аналіз детермінативних речень за характером включення підрядного до структури головного; б) виявлення особливостей організації категорії часу в детермінативних реченнях.

Детермінативні підрядні речення згідно з загальними ознаками німецької мови мають певну структурну побудову. Структуру відкриває сполучник або слово-сполучник, за ним на другій позиції стоїть підмет, а закриває конструкцію присудок.

Під час дослідження білатерального мовного об'єкта (в даному випадку – детермінативних речень) дослідник може підкорюватися логіці формально орієнтовного способу. Це дозволяє створити загальну картину певного фрагменту дійсності. Оцінюючи формально орієнтований спосіб координації мовних планів, А.М. Ломов та Р. Гусман Тірадо вказують на недоліки цього способу, адже він “залишає поза поля зору ті перехідні випадки, коли зовнішньо схожі феномени відносяться – залежно від переданого ними змісту – до різних розрядів, а зовнішньо різні, навпаки, представляють собою лише варіанти одного розряду” [8, с. 55]. Отже, необхідним є звернення до змістовно орієнтованого способу, що передбачає (на основі результатів, отриманих за допомогою формально орієнтованого способу) проведення більш глибокої класифікаційної обробки матеріалу, включаючи випадки вираження одного змісту різними формами.

У такий спосіб, А.М. Ломов і Р. Гусман Тірадо пропонують розрізняти автосемантичні та синсемантичні підрядні речення (ПР). Автосемантичні визначаються самодостатністю з точки зору трансльованої ними інформації, в той час, як інформація у синсемантичних ПР недостатня без урахування інформації головного речення.

Найбільш детально проблему авто- та синсемантиї досліджує Е.В. Гулига. Вона розділяє три типи ПР – потенційно-автосемантичні, структурно-синсемантичні та власне синсемантичні [6, с. 18].

Потенційно-автосемантичні ПР є найбільш поширеними, адже їх важливою ознакою є відсутність будь-якого синтаксичного центру, від якого вони б залежали структурно та змістовно. При автосемантії головне речення містить повідомлення про незалежний стан речей, окремі деталі якого розкриваються в підрядному реченні, при цьому відсилку на їх функцію несуть сполучники: (1) *Beunruhigt lief sie ihm nach; auf dem Flur hörte sie, wie er die Kette vor der Haustür löste* /С. Funke/. Для таких ДПР обов'язковою є постпозиція підрядного, що пов'язано з відсутністю корелята у головному реченні та семантикою сполучника: (2) *Und selbst wenn du dich herbeilassen wirst, meine Bitte zu erfüllen, es wird genügend Verschwiegenges bleiben, was du aus dir ergänzen musst* /М. Ende/).

Власне синсемантичні ПР також широко представлені серед ДР. Вони володіють ознаками змістової синсемантії. Змістова синсемантия зумовлюється включенням у структуру головного речення певних розрядів синсемантичних одиниць, до яких належать, наприклад, дієслова, переважно перехідні, та утворені від них іменники, що потребують розкриття (напр.: (3) *Jetzt muss man wissen, was das für ein Mensch gewesen ist* /Н. Wolf/); заперечення у головному реченні, що потребує розкриття (напр.: (4) *Der Brenner war sich in dem Moment überhaupt nicht bewusst, dass er irgendwie sonderbar geschaut hat, und er hat keine Ahnung gehabt, was der Nemez mit den Tschechenaugen meint* /Н. Wolf/).

Структурно-синсемантичні ПР потребують структурних або формально-сполучникових корелятивів. Однак наявність корелятивів вже є протиріччям у ДР, адже відсутність перших у головному реченні є їхньою головною ознакою.

Тим не менш, вважає Е.В. Гулига, ПР є за своєю сутністю практично завжди структурно-синсемантичними, адже ознаками структурної синсемантії є сполучникові засоби та порядок слів у реченні, а саме особлива рамка, що утворюється сполучником або сполучниковим словом і підметом, з одного боку, та групою присудка, з іншого [6, с.23-27].

Важливою комунікативно-граматичною категорією німецької мови є категорія часу. Граматична категорія часу виражає часове відношення дії до моменту мовлення або до моменту, коли відбувається інша дія [9, с. 19-24]. За допомогою часових форм кожна дія, позначена дієсловом-присудком, характеризується як одночасна з моментом мовлення (теперішній час), як попередня (минулий час) або як наступна (майбутній час).

Категорія часу (темпоральності) характеризується своєю багатоаспектністю, що витікає зі складності власне синтаксичного рівня. О.І. Бондар зазначає, що категорія темпоральності складається з декількох конститuentів, а саме з морфологічного, синтаксичного, лексичного та мовленнєвого часу [3, с. 43-44]. І.Р. Вихованець зазначає, що вона входить до складу комплексної семантико-синтаксичної категорії предикативності [5, с. 86]. Відповідно, граматичний час можна розглядати як такий, що поєднує морфологічний (час дієслова) та синтаксичний (час речення).

Граматичний час виражається абсолютно або відносно щодо часового дейктичного центру – точки відліку часу. Якщо момент мовлення пов'язаний безпосередньо з дейктичним центром, то час вважається абсолютним. Відносний

час пов'язаний з будь-якою іншою від моменту мовлення точкою відліку часу і виражає таксисні відношення.

Таксис – мовна категорія, що характеризує часові відношення між подіями на кшталт одночасності / неодночасності, переривання, співвідношення головної та супутньої дії [7, с. 43]. На думку А.В. Бондарка, таксис – це категорія, що характеризує різні відношення між діями (подіями) при номінації ситуації дійсності поліпредикативними конструкціями й тісно пов'язана з темпоральністю та аспектуальністю [4, с. 234].

По-перше, таксисні відношення диференціюються за основними типами часових відношень, в яких можуть знаходитися дієслівні дії головної та підрядної частин. При цьому в якості орієнтира, на думку У. Браунер, виступає підрядна частина, по відношенню до якої головна дія може кваліфікуватися як одночасна з дією у підрядному реченні, слідувати за нею або передувати їй [10, с. 74]. Отже, можна виокремити й відповідні моделі організації часових співвідношень у ДР: таксисні відношення одночасності / передування / слідування.

По-друге, диференціація часових значень пов'язана з виокремленням авто- та синсемантичних речень, які в ДР використовуються як індикатор зміни часового орієнтиру. Так, в автосемантичних реченнях часовим орієнтиром виступає ситуація, описувана цим же самим підрядним реченням, а в синсемантичних – ситуація, описувана головним реченням.

Таксисні відношення одночасності є найбільш поширеними серед ДР. Вони виражають поширення дії, що відбувається безпосередньо у тій самій часовій площині, що й головне речення.

Найбільш вживаними симетричними відношеннями є поєднання в головному та підрядному реченні часових форм „Präteritum - Präteritum“ та „Präsens - Präsens“. Це пов'язано з переважно наративним характером передачі інформації, де дія обох клауз відбувається синхронно. Пор.: (5) *Sie ziehen sich vorzugsweise in Wüsten zurück, wo sie von Heuschrecken und wildem Hönig leben* /P. Süßkind/) або (6) *Er zeigte bloß einladend nach der Kanzlei, und Karl ging hin, während sich der Personalchef den anderen zuwandte* /Fr. Kafka/).

Презентні форми виражають універсальне значення: висновок про те, що людина, об'єкт або явище мають ті чи інші якості, що виражаються дієсловом саме цією часовою формою, робляться мовцем на базі його знань чи досвіду, а їх наявність не підлягає сумніву: (7) *Er ist natürlich noch für die >Lustra< und die >Haftex< tätig, aber nicht mehr auf internationaler Ebene, sogar nicht mehr auf nationaler, nur noch selten auf regionaler, meistens auf lokaler, was bedeutet, daß er sich mit miesen Vertragsbrechern und Querulanten herumschlagen muß, ...* /H. Böll/).

Окрім того, форми презенса можуть виступати і в непрямому значенні. Так, у ДР (8) *“Nach zwei Tagen kommt seine Einsendung zurück, was ihn ordentlich betrifft“* /M. Frisch/ презенс у сполученні з прислівником, що маркує наступність дії, сигналізує очікування події в майбутньому (т. зв. praesens futuralis).

Експлікативно відношення одночасності виражають ДР зі сполучником *während*, що пов'язано з семантикою самого сполучника: (9) *Dies taten wir, auf unsern hohen Barstühlen hockend, während nebenan der Tanz weiterging und die heiße heftige Streichmusik schwoll* /H. Hesse/.

Таксисні відношення передування представлені незначною групою сполучень часових форм “Perfekt - Präsens” та “Plusquamperfekt - Präteritum”. Відокремлення відношень передування від відношень слідування пов’язано передусім з векторною спрямованістю дії та структурою всього речення. Пор.: (10) *Er hatte eine ziemliche Berühmtheit erlangt und wurde in die Salons eingeladen, wo man ihn nach seinem Huhlenleben und nach seiner Heilung durch den Marquis befragte* /P. Süßkind/; (11) *Ohne ein Wort ließ er den Blick über die lange Reihe seiner Männer schweifen, langsam, als riefte er sich bei jedem einzelnen ins Gedächtnis, was er in seinen Diensten geleistet und was er falsch gemacht hatte* /C. Funke/. Якщо вважати часовим орієнтиром підрядне речення, то у (10), за рахунок сполучення часів Plusquamperfekt у головному реченні та Präteritum у підрядному, вектор дії спрямований ретроспективно і виражає відношення передування; у (11) вектор дії спрямований перспективно, чим виражає відношення слідування.

Таксисні відношення слідування складають значну групу ДР. У таких реченнях перша частина, яка сприймається як передумова дії обґрунтування, закладеної у другому компоненті, передає попередню дію. Найбільш поширеною є комбінація часових форм “Präsens - Präteritum” та “Präteritum - Plusquamperfekt”. Пор.: (12) *Ich sehe keinen vernünftigen Grund, warum du noch zwei Jahre hierbleiben sollst, wie es deine besorgte Mutter wünschte* /W. Hauff/; (13) *Sie ritten stark zu, und kamen nach zwei Tagen in die kleine Stadt, wo Mustafa die gerettete Fatme zurückgelassen hatte* /W. Hauff/. У темпоральному малюнку прикладу (12) відбувається характерне поєднання форм теперішнього часу, що підкріплюється підрядним реченням зі значенням одночасності, та минулого часу. Беручи часовим орієнтиром подію головного речення, у прикладі (13) значення часового періоду таксису – минуле, при цьому основний предикат виражається дієсловом у претеріальній формі, а вторинний предикат позначає дію, що відбулась після основної.

Висновки. Досліджуючи специфіку темпорального дейксису детермінативних речень, слід брати до уваги не тільки таксисні відношення у, але й характер включення підрядного речення до структури головного. Включення може бути автосемантичним і синсемантичним. Воно вказує на часовий орієнтир речення, залежно від якого можуть змінюватись таксисні відношення в самому реченні. Таксисні відношення пов’язані з основними типами часових відношень та поділяються і відношення одночасності / передування / слідування. Найуживанішими є відношення одночасності, що можуть виражатись як в теперішньому, так і в минулому і майбутньому часі. Найменш поширеними є таксисні відношення передування, які пов’язані зі спрямованістю дії ретроспективно, що не є досить поширеним розвитком подій.

Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях функціонально-семантичної специфіки підрядних речень і виокремленні детермінативних речень як окремого різновиду підрядних. Перспективним є класифікація детермінативних речень згідно з особливостями їх темпоральної організації.

Література

1. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка (система отношений и система построения) / В.Г. Адмони. – Л: Наука, 1973. – 365с.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / В.А. Белошапкова. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові / О. І. Бондар. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
4. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола (значение и употребление) / А.В. Бондарко. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Київськ. ун-т, 1993. – 368 с.
6. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке / Е.В.Гулыга – М.: Высш. школа, 1971. – 207 с.
7. Зеленецкий А.Л., Новожилова О.В. Теория немецкого языкознания: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / А.Л. Зеленецкий, О.В. Новожилова – М.: ИЦ „Академия”, 2003. – 400с.
8. Ломов А.М., Гусман Тирадо Р. Русское сложноподчиненное предложение и проблема его содержательной интерпретации // ВЯ. 1999. – №6. – С. 54-65.
9. Рейхенбах Х. Философия пространства и времени / Х. Рейхенбах. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.
10. Brauner U. Temporale Satzgefüge mit einmaligem Zeitbezug im Deutschen und Italienischen / U. Brauner. – Heidelberg: Julius Groos, 1997. – 358 S.
11. Behaghel O. Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung: In 10 Bänden / O. Behaghel. – Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1928. – Bd. 3: Die Satzgebilde. – 801 S.
12. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig: Enzyklopadie, 1986. – 737 S.

Summary

The article is devoted to the problem of temporal organization of determinative clauses in the German language. Types of inclusion of the subordinate clause into structure of the main clause are distinguished; the taxis relationships in the determinative clauses are analyzed. The article touches upon both functional and semantic features of temporal organization in determinative clauses.